UDK: 37.015.3

# O‘QUVCHILARNING KOGNITIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ASOSLARI

**Nurdinova Dilnoza Boxodirovna**
*Turon Universiteti magistranti*
*E-mail: Dilnozanurdinova3@gmail.com*
*Telefon: +998 97 983 13 07*

**Annotatsiya:** *Mazkur maqolada o‘quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslari yoritilgan. Kognitiv qobiliyatlarning asosiy tarkibiy qismlari — idrok, diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur va nutqning o‘quv faoliyatidagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, axborotni tahlil qilishi, muammoli vaziyatlarni hal qilishi va ijodiy yondashuvini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda interfaol metodlarning o‘rni ko‘rib chiqilgan. Maqolada o‘quvchilarning yosh va individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish, ta’lim jarayonida ijobiy psixologik muhit yaratish va o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan qiziqishini rag‘batlantirish kognitiv rivojlanishning muhim shartlari sifatida asoslangan.*

**Kalit so‘zlar**: *kognitiv qobiliyat, bilish jarayonlari, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur, nutq, mustaqil fikrlash, ijodiy fikrlash, pedagogik texnologiya, interfaol ta’lim.*

## KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimida o‘quvchilarga faqat tayyor bilimlarni berish emas, balki ularning mustaqil fikrlashi, axborotni izlash va tahlil qilishi, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishi hamda o‘z bilimlarini amaliy faoliyatda qo‘llay olishini ta’minlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ta’lim jarayonining samaradorligi ko‘p jihatdan o‘quvchining bilish jarayonlari va kognitiv qobiliyatlarining rivojlanganlik darajasiga bog‘liq. O‘quvchi yangi ma’lumotni qabul qilishi, uni avvalgi bilimlari bilan bog‘lashi, eslab qolishi, tahlil qilishi, umumlashtirishi va amaliyotda qo‘llashi uchun muayyan kognitiv imkoniyatlarga ega bo‘lishi zarur.

Kognitiv qobiliyatlar insonning borliqni anglash, axborotni qabul qilish, qayta ishlash, saqlash va undan foydalanish jarayonlarini ta’minlovchi psixik imkoniyatlar majmuasidir. Shu sababli o‘quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi pedagogika va psixologiyaning o‘zaro bog‘liq muammolaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

KOGNITIV QOBILIYATLARNING PSIXOLOGIK MAZMUNIKognitiv qobiliyatlar o‘quvchining bilish faoliyatini ta’minlovchi bir qator psixik jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Ularning asosiylari idrok, diqqat, xotira,

tafakkur, tasavvur va nutq hisoblanadi.

Idrok orqali o‘quvchi atrof-muhitdagi predmet va hodisalarni yaxlit holda qabul qiladi. Ta’lim jarayonida o‘quv materialining o‘quvchi tomonidan to‘g‘ri idrok etilishi uning mazmunini anglash va keyinchalik undan foydalanish uchun muhim ahamiyatga ega.

Diqqat o‘quvchining muayyan faoliyat yoki axborotga ongli ravishda yo‘nalishi va jamlanishini ta’minlaydi. Dars jarayonida muammoli savollar, amaliy topshiriqlar, mantiqiy mashqlar va interfaol metodlardan foydalanish diqqatni faollashtirishga yordam beradi.

Xotira yangi bilim va ma’lumotlarni eslab qolish, saqlash va qayta tiklash jarayonidir. O‘quv materialini mexanik ravishda yodlashdan ko‘ra, uni mazmunan tushunish va avvalgi bilimlar bilan bog‘lash samaraliroq hisoblanadi.

Tafakkur kognitiv qobiliyatlarning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, o‘quvchiga hodisalar o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish va xulosa chiqarish imkonini beradi.

Tasavvur o‘quvchining mavjud tajribasiga asoslangan holda yangi obraz va g‘oyalarni yaratish imkoniyatidir. Tasavvurning rivojlanganligi ijodiy fikrlash va noodatiy yechimlarni topishga yordam beradi.

Nutq fikrni shakllantirish va ifodalash, o‘z fikrini boshqalarga yetkazish hamda bilimlarni og‘zaki va yozma shaklda namoyon etish vositasidir.

O‘QUVCHILARNING KOGNITIV RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK ASOSLARI

O‘quvchilarning kognitiv rivojlanishi ularning yosh xususiyatlari, individual imkoniyatlari, qiziqishlari va motivatsiyasi bilan chambarchas bog‘liq.

L.S. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, bolaning psixik rivojlanishida ijtimoiy muhit va ta’lim muhim o‘rin tutadi. Olim tomonidan ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi o‘quvchining kattalar yoki tajribaliroq tengdoshlari ko‘magida mustaqil bajara olmaydigan vazifalarni bajarishi mumkinligini ko‘rsatadi.

J. Piaget bolaning kognitiv rivojlanishini yosh davrlariga xos bo‘lgan bilish imkoniyatlari bilan bog‘lagan. Uning qarashlari ta’lim mazmuni va metodlarini o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga moslashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Psixologik nuqtayi nazardan, o‘quvchining ichki motivatsiyasi ham kognitiv rivojlanishning muhim omilidir. O‘quvchi o‘z faoliyatining maqsadini anglaganida, savol berishga, izlanishga va mustaqil xulosa chiqarishga bo‘lgan intilishi kuchayadi.Shuningdek, o‘quvchining xato qilishdan qo‘rqmaydigan, o‘z fikrini erkin

ifodalay oladigan psixologik xavfsiz muhitda ta’lim olishi uning bilish faolligini oshiradi.

KOGNITIV QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

O‘quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda pedagogning

faoliyati muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ta’limda o‘quvchi faqat bilimni qabul qiluvchi emas, balki ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi bo‘lishi kerak.
Muammoli ta’lim. O‘quvchilarga muayyan muammo yoki savol berilib, uning yechimini mustaqil izlashga yo‘naltiriladi. Bu usul tahliliy va mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi.
Interfaol metodlar. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Venn diagrammasi”, “BBB”, “Insert” kabi metodlar o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi va fikr almashish imkonini beradi.
Loyiha metodi. O‘quvchi mustaqil ravishda ma’lumot izlaydi, uni tahlil qiladi, umumlashtiradi va o‘z natijasini taqdim etadi.
Mantiqiy va ijodiy topshiriqlar. Jumboqlar, muammoli vaziyatlar, mantiqiy savollar va ijodiy topshiriqlar o‘quvchilarning tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantiradi.
Hamkorlikdagi ta’lim. Juftlik va guruhlarda ishlash o‘quvchilarning o‘z fikrini asoslash, boshqalarning fikrini tinglash va birgalikda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

O‘QITUVCHINING KOGNITIV RIVOJLANISHDAGI ROLI

O‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi, motivatsiya beruvchi va ta’lim jarayonini tashkil etuvchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi.
O‘qituvchi o‘quvchiga tayyor javobni berish o‘rniga, uni fikrlashga undashi lozim. “Nima uchun bunday bo‘ldi?”, “Boshqa qanday yechim bo‘lishi mumkin?”, “Agar shunday bo‘lmaganida nima bo‘lardi?” kabi savollar yuqori darajadagi fikrlash jarayonlarini faollashtiradi.
O‘qituvchi o‘quvchining xatosini faqat kamchilik sifatida baholamasdan, uni o‘rganish va rivojlanish imkoniyati sifatida qabul qilishi muhim.

KOGNITIV QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY SHARTLARI

1. O‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish.
2. Ta’lim jarayonida muammoli vaziyatlardan foydalanish.
3. O‘quvchilarni mustaqil fikrlashga rag‘batlantirish.
4. Savol-javob va munozaralardan samarali foydalanish.5. Mantiqiy va ijodiy topshiriqlarni muntazam qo‘llash.
6. O‘quvchilarning amaliy faoliyatini kuchaytirish.
7. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan maqsadli foydalanish.
8. O‘quvchilarning muvaffaqiyatini rag‘batlantirish.
9. Sinfda ijobiy psixologik muhit yaratish.
10. O‘quvchilarning ta’lim natijalarini muntazam tahlil qilib borish.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Idrok, diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur va nutqning izchil rivojlanishi o‘quvchining bilimlarni chuqur va ongli o‘zlashtirishiga xizmat qiladi.

Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishda pedagogik va psixologik yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligi muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, ularni faol ta’lim jarayoniga jalb etish, muammoli va ijodiy topshiriqlardan foydalanish, mustaqil fikrlashni rag‘batlantirish hamda ijobiy psixologik muhit yaratish yuqori samaradorlikni ta’minlaydi.

Shunday qilib, zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi o‘quvchiga tayyor bilimlarni berish bilangina cheklanmasdan, uni fikrlashga, izlanishga, savol berishga, tahlil qilishga, muammoni hal qilishga va mustaqil xulosa chiqarishga o‘rgatishdan iborat bo‘lishi lozim.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
2. Piaget J. The Psychology of Intelligence. Routledge.
3. Rubinstein S.L. Osnovy obshchey psikhologii.
4. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. Toshkent.
5. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. Toshkent.
6. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent.
7. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent.
8. G‘oziyev E.G‘. Ontogenez psixologiyasi. Toshkent.